

І. Г. Коваленко-Кобилянська

РОЗВИТОК ДЕЦЕНТРАЦІЇ В ПЕРІОД ГЕРОНТОГЕНЕЗУ

Статтю присвячено проблемі розвитку децентрації з метою гармонізації життя людини в період геронтогенезу й опосередковано її соціокультурного оточення. Для вирішення поставлених завдань проведено дослідження, основна мета якого – експериментально довести можливість висхідного інтелектуального розвитку людини впродовж усього онтогенезу, враховуючи його завершальний період – геронтогенез. Результати дослідження свідчать про те, що в період геронтогенезу в людини може відбуватися природне зниження рівня децентрації на тлі розвитку егоцентризму, який знижується прямо пропорційно до зниження рівня її інтелектуального розвитку. Прояви егоцентризму в людини похилого віку можна розглядати в контексті специфічної психологічної захисної реакції психіки у відповідь на складність вирішення останньою екзистенційної проблеми.

Ключові слова: старіння, геронтогенез, егоцентризм, інтелект, децентрація, тренінг.

Стаття посвящена проблеме развития децентрации с целью гармонизации жизни человека в период геронтогенеза и опосредованно ее социокультурного окружения. Для решения поставленных задач проведено исследование, основная цель которого – экспериментально доказать возможность восходящего интеллектуального развития человека на протяжении всего онтогенеза, включая его завершающий период – геронтогенеза. Результаты исследования свидетельствуют о том, что в период геронтогенеза у человека может происходить естественное снижение уровня децентрации на фоне развития эгоцентризма, который снижается прямо пропорционально снижению уровня его интеллектуального развития. Проявления эгоцентризма у пожилого человека можно рассматривать в контексте специфической психологической защитной реакции психики в ответ на сложность решения последней экзистенциальной проблемы.

Ключевые слова: старение, геронтогенеза, эгоцентризм, интеллект, децентрация, тренинг.

The article is devoted to the problem of decentralization development in order to harmonize human life in the period of gerontogenesis and, indirectly, its social and cultural environment. To solve the above mentioned tasks the research was carried out, the main purpose of which is to prove experimentally the possibility of ascending intellectual development of a person throughout the ontogenesis, including its final period – was carried out. The results of the study indicate that during the period of gerontogenesis in person, a natural decrease in the level of decentralization may occur at the background of the development of egocentrism, which decreases in direct proportion to decrease in its intellectual development. Manifestations of egocentrism of the elderly person can be considered in the context of a specific psychological protective reaction of the psyche in response to the complexity of solution of the last existential problem.

Key words: aging, gerontogenes, egocentrism, intellect, decentralization training work.

Постановка проблеми. Проблема взаєморозуміння між людьми, що представляють різні вікові когорти, актуальна завжди. Особливого значення вона набуває в контексті комунікативної взаємодії між людьми пізнього віку з представниками періодів, що передують геронтогенезу [5; 11]. Актуальність проблеми зростає прямо пропорційно тенденції до збільшення чисельності частки представників постпенсійного періоду в соціумі і висхідній динаміці їх соціальної активності.

Соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві (в контексті досліджуваної проблеми), не завжди адекватно відображаються в особистісній сфері людини і можуть сприяти розвитку деструктивних особливостей, які провокують розвиток негативних наслідків для людини і її соціокультурного оточення, наприклад, у вигляді активізації конфліктних ситуацій у межах міжособистісного спілкування [2; 3; 4; 5; 8].

Для кожного вікового періоду онтогенезу властиві певні психологічні особливості [6; 10]. З-поміж психологічних специфічних особливостей представників завершального періоду онтогенезу ми розглянемо одну – розвиток егоцентризму. Егоцентризм як феномен найбільш яскраво представлений у початковому і завершальному періодах онтогенезу, він характеризує специфічну

особливість висхідного розвитку особистості в період дитинства і спадного розвитку в період старіння і старості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням психологічних проблем людини в період геронтогенезу займалися і займаються дослідники Дж. Флейвелл, А. Efklides, А. Н. Schoenfeld, Н. J. Hartman, D. J. Hacker, С. Timoszyk-Tomczak, В. Bugajska, М. Л. Смутьсон, Л. І. Анциферова, М. О. Холодна, П. Б. Балтес, Є. Голдберг, С. М. Халін, Ю. Б. Дормашев, В. Я. Романов та інші. Незважаючи на активізацію досліджень у сфері геронтопсихології, у науковій літературі немає єдиних уявлень про специфічні психологічні особливості людей досліджуваного періоду і методів їх психологічної адаптації для гармонійного соціального життя [1; 7; 9]. Саме тому розглядувана актуальна проблема недостатньо досліджена і потребує подальшої роботи в зазначеному напрямі.

Мета дослідження – ознайомлення наукової спільноти з результатами проведеного дослідження, які демонструють можливість мінімізації проблеми проявів егоцентризму внаслідок актуалізації децентрації в завершальному періоді геронтогенезу за допомогою висхідного інтелектуального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставлених завдань у лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України проведено дослідження, основною метою якого було експериментально довести можливість висхідного інтелектуального розвитку людини впродовж усього онтогенезу, враховуючи його завершальний період – геронтогенез. Також у процесі роботи було досліджено специфічні психологічні особливості, які можуть бути властиві для людини постпенсійного віку і здатні чинити негативний вплив на ефективність її подальшого висхідного інтелектуального розвитку. Перед дослідниками стояло також завдання щодо визначення факторів, які сприяють розвитку егоцентризму в зазначеному періоді, і його динаміки.

Дослідницьку роботу проведено на базі пансіонату ветеранів праці та відділень денного перебування центрів надання допомоги людям похилого віку м. Києва. Вибірка представлена 257 людьми похилого і старечого віку від 56 до 97 років, різного соціального статусу. 42% досліджуваних – чоловіки, 58% – жінки.

Для досягнення поставленої мети дослідження використано ряд загальнотеоретичних та емпіричних методів: експеримен-

тально-генетичний метод, спостереження, недирективне клінічне інтерв'ювання, тестування, формуючий експеримент, метод експертної оцінки та ін. З метою оптимального вирішення поставленого завдання в лабораторії сучасних технологій навчання було розроблено програму з комплексом завдань для актуалізації когнітивних і метакогнітивних здібностей людини, з урахуванням особливостей пізнього віку.

Дослідження проведено в кілька етапів: аналіз наукової літератури щодо заданої теми, збирання емпіричного матеріалу протягом усього періоду експериментальної роботи, узагальнений аналіз результатів дослідження щодо заданої теми.

На початку роботи з актуалізації інтелектуального потенціалу людини в період геронтогенезу в результаті тестування і клінічних недирективних інтерв'ю ми звернули увагу на прояви егоцентризму в учасників проекту, які виражалися, наприклад, у вигляді специфічної турботи про своїх близьких, коли досліджуваний розповідав про те, який подарунок він зробив своєму близькому, а той не оцінив його старань. На запитання «чим цікавиться ваш родич?» відповідали, наприклад, «важливо те, що я пропоную важливі речі для життя».

Із метою визначення особливостей виявленої проблеми проведено додаткове тестування. Досліджуваним було запропоновано адаптований проєктивний асоціативний метод «незакінчені речення», у якому вони повинні були відповісти на поставлені запитання, спочатку від свого імені, потім від імені свого опонента, відсутність взаєморозуміння з яким завдає їм емоційного дискомфорту. Як запитання були представлені незакінчені речення типу: «Мені не подобається, коли він (вона)...», «Йому (їй) не подобається, коли я...» та ін. Виконання цієї вправи в частині відповіді від імені іншого викликало значні труднощі в переважній частині досліджуваних.

Також учасникам було запропоновано тестове завдання, суть якого полягала в такому: потрібно було позначити на одній із вертикально розташованих ліній рівень того, як їх розуміють близькі люди, а на іншій лінії – як вони розуміють представників свого оточення. 85% досліджуваних позначили, що рівень нерозуміння їхніх проблем, особливостей і потреб із боку оточення перебуває в діапазоні 75–90%. Водночас досліджувані позначили, що їхній рівень розуміння оточення вищий за 80%. Узагальнений результат

усіх досліджуваних показав тенденцію до збільшення егоцентризму в міру збільшення віку досліджуваного.

Під час клінічного недирективного консультування було встановлено, що у 87% досліджуваних не було тенденції до протиставлення своїх особистісних інтересів щодо іншого, а було відзначено високий ступінь зосередженості на своїх психологічних проблемах. Було встановлено, що така особливість зумовлена наявністю унікальної екзистенційної проблеми – особистого апокаліпсису. Саме в період геронтогенезу відбувається не гіпотетичне, а фактичне усвідомлення завершення життєвого циклу у зв'язку з вичерпанням біологічного ліміту і взаємопов'язана з цим проблема підбиття життєвих підсумків із можливою їх ревізією. Все це є наслідком необхідності оптимізації Я-образу старої людини у зв'язку із завершенням життя. Важливо відзначити, що не в усіх випадках цей процес повною мірою усвідомлюється старою людиною.

Беручи до уваги специфічну психологічну особливість пізнього віку – тенденцію до розвитку егоцентризму, що негативно впливає на можливість висхідного інтелектуального розвитку, учасникам проекту було запропоновано ряд завдань для активізації децентрації. Експеримент складався з декількох етапів.

На першому етапі учасникам дослідження було запропоновано зобразити композицію, на якій буде візуально представлена ситуація, яка відображає міжособистісні відносини старої людини з одним із представників її оточення, який викликає в неї негативні почуття. Для виконання цього завдання учасникам було запропоновано зліпити з різноколірної пластичної маси фігурки учасника конфліктної ситуації і поруч із ним помістити своє зображення. Вибір для психотравмуючого об'єкта комунікації досліджувані робили з числа найближчих родичів, найчастіше – своїх дітей. Було відзначено кілька випадків вибору як опонента давно померлих родичів. Слід сказати, що результати цього завдання і їх подальша інтерпретація мали психотерапевтичний ефект для досліджуваних.

Досліджувані могли вибирати будь-який із запропонованої палітри колір. Переважна кількість учасників для зображення свого опонента використовували матеріал темних кольорів, а для зображення себе – яскраві. Більшість фігурок опонентів у конфліктних ситуаціях були зображені у вигляді гротескних фігурок або непри-

емних істот (черв'як, деформована потвора, зів'яла квітка, фігура неправильної геометричної форми тощо).

Друга частина завдання – скласти і записати розповідь про ту людину, у спілкуванні з якою існують значні проблеми у взаєморозумінні, що призводить до негативних наслідків, наприклад, до погіршення психоемоційного стану і т.ін. Обов'язковою умовою завдання було описати позитивні якості свого опонента.

Прикладом прояву егоцентризму може бути приклад виконання завдання досліджуваною Л. (79 років, проживає самостійно, освіта середня спеціальна). Як об'єкт для виконання завдання вона вибрала дочку. Досліджувана зліпила як найбільш проблемну для себе людину фігурку, яка символізувала її дочку. На запитання про те, що є джерелом нерозуміння, відповіла, що проблеми старості складно зрозуміти молодим. У процесі подальшого неди-рективного консультування ця дочка поскаржилася на проблеми зі своєю матір'ю, яка проживає зі своєю молодшою дочкою і не намагається навіть зрозуміти її проблем. «Вона така егоїстка, зовсім її замучила, але я іноді приїжджаю і приводжу її до тями». На конкретизуюче запитання про вік дочки і матері, відповіла, що 61 рік і 98 років відповідно.

У заключній частині виконання завдання потрібно було якось видозмінити складену композицію так, щоб вона відображала примирення. Досліджувана О. (68 років, освіта вища, проживає з чоловіком) під час виконання корекційної частини завдання додала щось до фігурки свого опонента. На запитання про те, що це, відповіла: «Додала йому мізків і серце».

Важливо відзначити, що більш як 90% досліджуваних у корекційній частині роботи змінювали тільки фігурки, що зображують їхніх опонентів, свої зображення залишали в початковому вигляді.

Найяскравіший приклад розвитку децентрації у процесі тренінгової роботи представлено в роботах досліджуваної Н. (78 років, освіта середня спеціальна, проживає самостійно, має дітей та онуків) на рисунку 1. На першому етапі роботи досліджувана зобразила себе у вигляді квітки із закритими пелюстками, свого опонента вона зобразила у вигляді черв'яка, який повзе до неї. На одному з етапів експерименту потрібно було придумати ситуацію, яка здатна змінити стан справ на краще. Досліджувана виправила попередню композицію так: черв'як перетворився на зелений листочок і тоді її квітка розпустилася. На запитання дослідника про те, як ще

може поліпшитися ситуація, Н. відповіла: «Жодних варіантів бути не може. Він повинен сам змінитися. Я все роблю правильно!».

Рис. 1.

Зважаючи на складність проблем, пов'язаних із відсутністю децентралізації, досліджуваним було запропоновано ряд тренінгів. Під час роботи було використано такі методи, як «Вікно Джохарі», в основі якого використано метод Декартових координат, гра «обмін ролями», завдання на розвиток емпатійного розуміння, суть якого полягала в необхідності повідомити щось своєму опонентові, дивлячись на себе в дзеркало, гра в тотальне «так», коли учасники гри на різні твердження повинні були спочатку відповідати «так», а в разі незгоди з опонентом аргументовано висловити свою думку, і ряд інших. Гра в тотальне «так» була запропонована учасникам експерименту як домашнє завдання з подальшим аналізом ситуації.

Після проведення тренінгових занять, виконуючи завдання зі складання сюжету конфліктної ситуації, досліджувана Н., хоча і використала ту саму колірну гаму, що й першого разу, однак, як вирішення проблеми, зобразила опору для себе, тобто з'явилося принципово нове вирішення проблеми, у якому допускається думка про те, що для досягнення поставленої мети необхідні, зокрема, зміни особистого характеру, а не тільки завдяки опонентові, що відображено на рисунку 2. Таким чином, проілюстровано один з елементів розвитку децентралізації в досліджуваній.

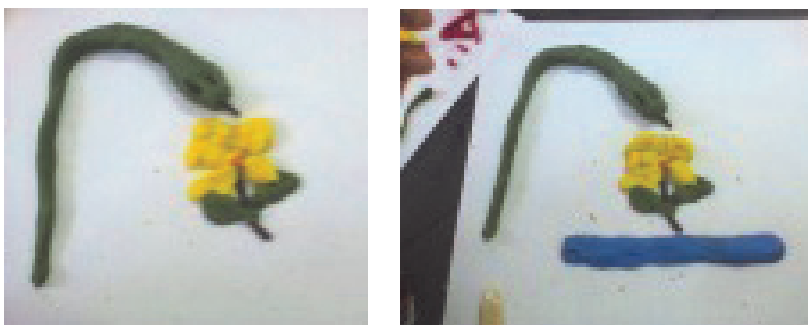

Рис. 2.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати дослідження свідчать про те, що прояви егоцентризму можна розглядати в контексті специфічної психологічної захисної реакції психіки старіючої людини у відповідь на складність вирішення глобальної для неї екзистенційної проблеми. Водночас важливо зазначити, що зниження рівня децентрації на тлі розвитку егоцентризму прямо пропорційне зниженню рівня її інтелектуального розвитку.

Література:

1. Дітюк П. П. Ситуативна активність, відносна суб'єктність та свобода вибору [Електронний ресурс] / П. П. Дітюк // Технології розвитку інтелекту. – Т. 2. – № 5 (16) 2017. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Sytuatyvna_aktyvnist_vidnosna_subjektnist_ta_svoboda_vyboru.pdf.
2. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : монографія [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон, Ю. М. Лотоцька, М. М. Назар, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.]; за ред. М. Л. Смульсон. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 221 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/10064>.
3. Коваленко-Кобилянська І. Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору Інтернет [Електронний ресурс] / І. Г. Коваленко-Кобилянська // Технології розвитку інтелекту. – Т. 2. – № 2 (13), 2016. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18.
4. Лотоцька Ю. М. Психологічна якість життя як наслідок наших виборів [Електронний ресурс] / Ю. М. Лотоцька // Технології розвитку

інтелекту. – Т. 2. – № 5 (16) 2017. – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/10.

5. Назар М. М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності [Електронний ресурс] / М. М. Назар // Технології розвитку інтелекту. – Т. 2. – № 1 (12). – 2016. – [Режим доступу] http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/17.

6. Смутьсон М. Л. Інтелект і ментальні моделі світу / М. Л. Смутьсон // Наукові дослідження когнітивної психології – Острог : Вид-во Національного університету «Острог», 2009. – Вип.12. – С. 38–49.

7. Смутьсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М. Л. Смутьсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.

8. Холодная М. А. Структурно-интегративная методология в исследовании интеллекта [Электронный ресурс] / М. А. Холодная. – Режим доступа : www.ipras.ru/engine/documents/document3354.pdf.

9. Чепелева Н. В. Дискурсивні засоби самопроєктування особистості / Н. В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7–11.

10. Baltes P., Smith J., New frontiers in the future of aging: From successful aging of the young old to the dilemmas of the fourth age // *Gerontology* / vol. 49. S. 123–135, 2003.

11. Timoszyk-Tomczak C., Bugajska B. Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości / C. Timoszyk-Tomczak, B. Bugajska – Szczecin, 2012. – 290 с.